

V

K OTÁZCE ANTICKÝCH PRVKŮ V DÍLE MACHIAVELLIHO

Je nepochybné, že otázka tzv. antického dědictví Machiavelliho díla může být zkoumána z různých aspektů. Předně se nabízí srovnání Machiavelliho názoru s názory antických autorů — nepochybně jsme postaveni před problém skutečné originality Machiavelliho myšlení.¹ Již v minulém století poukazovali někteří autoři (např. Ranke) na skutečnost, že Machiavelli řadu svých fundamentálních představ a názorů přejal od klasických autorů. Tak na první pohled je zřejmé, že Machiavelliho teorie cyklického vývoje byla inspirována četbou Polybia, že i prvky geografického materialismu, na něž v Machiavelliho díle narážíme, se v obdobné míře vyskytují i u tohoto historika římského státu.²

Na druhé straně nechybějí ani v současné době autoři, kteří zdůrazňují značný stupeň Machiavelliho originality myšlení. Tak např. italský badatel G. Sasso oprávněně poukázal na skutečnost, že u Machiavelliho nikde nenarážíme na tak vyhraněný determinismus, kterým se vyznačovalo dílo Polybiovo, že v Machiavelliho historické koncepci hrála velkou úlohu lidská činnost, která narušovala tuhý přírodní determinismus.³

Značně sporné jest, do jaké míry byl Machiavelli ovlivněn ve svých názorech Aristotelem, neboť shody mezi oběma autory nejsou tak zřetelné jako v případě Polybia. Přesto však se většina autorů shoduje v názoru, že Aristoteles měl na Machiavelliho vliv především na místech, kde se zabývá vládou tyрана, kde podává obecnou charakteristiku vládce (např. srovnání vládce s lékařem apod.). Jinak je ovšem dlužno konstatovat, že v mnohém máme i v tomto případě co činit pouze s obecnými paralelami — případně nepřímým ovlivněním — např. na místech, kde Machiavelli zkoumá úlohu revoluce ve florentských dějinách.⁴

O jistém vlivu Aristotela na Machiavelliho je možno mluvit na oněch místech, kde se oba autoři zabývají příčinami státních změn, např. kde řeší otázku, do jaké míry lze ústavy měnit vnějšími zásahy apod. Spojuje je i obdobný poměr k zoldněrským vojskům, k roztržkám ve vojenské garnituře apod.

Na druhé straně ovšem vystupují do popředí i značné rozdíly proti Aristotelovi. Tak např. Machiavelli nevidí při sociálních převratech hnací sílu v hněvu — názor Aristotelův — nýbrž v závisť.⁵

Závažnější je otázka, jak Machiavelli hodnotí jednotlivé úseky antických dějin a co používá z antických dějin jako vzoru či noetického prostředku pro současnost.

Pokusili jsme se již ukázat, jak se projevuje základní rozdíl v poměru k antice ve spise *Il Principe* a spisech ostatních.⁶

Pro Machiavelliho je však závažná ještě jiná skutečnost. Ani ve spisech jak Discorsi nespojuje Machiavelli republikánské představy s antickou demokracií, nýbrž

chápe republiku vždy jako smíšený útvar, v němž jsou zastoupeny všechny formy vlády.⁷ Nepochybně prvek *trvanlivosti* ústav zatlačil u Machiavelliho ryze pozitivní hodnocení demokratických forem vládních. Že i zde se vcelku mohl opřít o antické vzory, zvláště o Polybia, je nade vše zřejmé. Machiavelliho vzor antické ústavy je založen na souhře jednotlivých složek společnosti — jedině tato souhra může zaručit trvanlivost ústav; představa nikoliv původní, implicitně zahrnutá v názorech Aristotelových, explicitě formulovaná Polybiem.

A konečně stojíme ještě před jedním závažným problémem. Přejal Machiavelli své názory na antiku přímo od antických autorů, anebo prostřednictvím humanistů, např. Lionarda Bruniho, kteří již dříve zdůvodňovali republikánskou formu vlády ve Florencii římskou republikánskou tradicí.

Pokusme se odpovědět na některé z těchto závažných problémů detailněji. Pokud jde o originalitu Machiavelliho myšlení ve srovnání s Polybiem,⁸ je přímá závislost Machiavelliho na Polybiovi mimo jakou pochybnost. Týká se to jak ocenění ústavy spartského státu, tak názoru na regeneraci státních forem, stejně jako i hledání prostředků, jimiž by bylo možno zaručit stabilitu ústav. Shoda mezi oběma autory jde až do detailů, např. v základní analýze spartské ústavy, i v ocenění díla Lykurgova,⁹ oba autoři zdůrazňují koordinaci tří politických složek ve spartské ústavě (moc královská nemohla zneužívat své moci, ježto se musela obávat lidu, lid na druhé straně byl donucen poslouchat krále, poněvadž měl strach před radou starších). Machiavelli ovšem dovede aplikovat tyto názory i na současnost, lid Sparty se mu zdá mnohem méně ambiciózní než lid současné Florencie.¹⁰ Na rozdíl od Polybia Machiavelli klade do popředí více trvanlivost spartské ústavy — koneckonců mínění, jež o spartské ústavě sdílel již Aristoteles.¹¹ Kritérium trvanlivosti je posunuto do popředí i na oněch místech, kde se Machiavelli zabývá demokratickými formami vlády,¹² Machiavelli upozorňuje, že už Solón v Athénách musil nahlédnout krach svého reformního pokusu a ani později se neudržela athénská demokracie více než sto let.¹³

Pokud jde o pojetí římských dějin republikánského období, byl Machiavelli nepochybně inspirován Polybiem. Polybios první charakterizoval římskou ústavu jako ústavu smíšenou — z prvků aristokracie, demokracie a království — viděl v konzulech ztělesnění moci královské, v senátu aristokratické a v lidu demokratické.¹⁴

Se všemi těmito rysy charakteristiky se setkáváme i u Machiavelliho. Ovšem Machiavelli jde i dále. Tak např. výslovně zdůrazňuje jako přednost Říma, že měl pevné instituce,¹⁵ jež umožňovaly zachování svobody, přičemž neopomene podotknout, že svobodné zákony byly výslednicí vnitřních bojů v Římě.¹⁶ Jedině v důsledku těchto vnitřních bojů mohla vzniknout římská ústava jako smíšené těleso.

Machiavelli vidí zdroj těchto zákonů v lidu; i šlechta se koneckonců musela zákonům podříditi, nechtěla-li všechno ztratit.

Mnohem více než Polybios zdůrazňuje Machiavelli úlohy lidových tribunů,¹⁷ kteří vystupují jako prostředníci mezi lidem a senátem a jsou s to čelit nárokům šlechty.¹⁸ Nepochybně našel Machiavelli pro charakteristiku úlohy tribunů v Římě doklady v Liviovi; právě na základě jeho koncepce mohl formulovat i své názory na úlohu vnitřních bojů v Římě.

Ovšem originalita Machiavelliho není v tom, že dovede sloučit názory obou autorů. Nepochybně mohl pro starší období římských dějin, pro něž Machiavelli mohl použít i spisů Polybiových, zdůraznit jiná kritéria než Polybios. Pozitivní úlohu lidu při formování zákonů, pozitivní úlohu vnitřních bojů v Římě a krité-

rium trvanlivosti římské ústavy.¹⁹ Machiavelli tedy promítl do římských dějin základní zkušenosti, které nabyla vláda lidu (popolo) v italských městských státech od konce třináctého století.

Ze stejného aspektu hodnotí Machiavelli i zásadní dosah reforem bratří Gracchů. V Římě se objevily podobné poměry, došlo k obdobnému narušení rovnováhy jako v Athénách v období athénské demokracie.

Pokud jde o ocenění římského republikánského období mohl se Machiavelli opírat skoro výlučně o antické autory. Pokud jde o jeho úvahy o římském císařství, projevuje se mnohem radikálněji vliv humanistů (a to počínaje názory na Caesara).²⁰ Podobně jako již Petrarca a později humanisté republikánského zaměření vidí Machiavelli Caesara negativně — Caesarovu slávu rozšířili římstí spisovatelé, jež se dali zastrašit císaři. Kdyby podle Machiavelliho mohli mluvit svobodně, nedopadl by Caesar lépe než Catilina.

Příznačné pro Machiavelliho dále je, že poněkud pozitivněji z římských císařů charakterizuje ony, kteří respektovali zákony a snažili se udržet místní mír ve státě.²¹ Jinak ovšem císařství pro něho představuje kaleidoskop zločinů.²² Časová vázanost tohoto pohledu je ovšem nade vše zřejmá, Machiavelli vidí paralelu mezi přechodem k tyranidě v italských městech a nastolením principátu v Římě.

Z toho, co jsme uvedli, je zřejmé, že Machiavelliho vztah k římským dějinám je určován hlediskem hodnotícím. Zdůrazňuje-li natolik pozitivní rysy římských republikánských dějin, činí tak proto, aby především poukázal na slabost současné Florencie. Bylo-li pro republikánský Řím typické dodržování zákonů, pak pro současnou Florencii je naopak příznačná anarchie.²³

Již při ocenění Caesara a římského císařství se ukázalo, že Machiavelliho vztah k antice se formoval pod prismatem názorů humanistů. Ještě více vystupuje do popředí tato skutečnost v otázkách milice.

Uvedli jsme již, že v otázkách milice byl Machiavelli ovlivněn jednak antickými autory, jednak i předcházejícími názory humanistů. Myšlenka milice byla v Itálii prakticky živá od 13. století. Od této doby se různé projekty milice dají sledovat právě v ideologii popolo, na druhé straně však zámožné měšťanstvo (popolo grasso) myšlenku milice neobyčejně oslabilo a florentský „tučný lid“ dával přednost žoldnéřským vojskům.

Že myšlenka milice souvisela s komunální formou městské vlády, o tom svědčí skutečnost, že instituci milice byli nuceni připustit i feudální ideologové, kteří se tak nebo onak vyrovnávali s městskou realitou (např. Tomáš Aquinský a Aegidius Romanus).²⁴ Od počátku pak byly různé projekty milice ovlivňovány názory antických autorů, především Platonem, Aristotelem a Vegetiem. Z Aristotela i Platona mohli stoupenci milice přejat názor, že žoldnéřská vojska jsou něco v podstatě zhoubného a že všude tam, kde se jich používá, vzniká dojem úpadku státního a politického zřízení.²⁵ Mimoto vyplývalo ze současných zkušeností poučení, že žoldnéřská vojska jsou i vhodný nástroj k podpoře tyranidy, a že žoldnéři nemají lidské kvality, že jsou zpupní a nespravedliví.²⁶

Milici viděl např. Platon jako nejlepší prostředek pro obranu země. Pokud jde o složení milice, vylučoval z ní zásadně řemeslníky. Naopak Aristoteles připouštěl účast řemeslníků v milici, i když ovšem ve výjimečných případech, kdy je zřejmá vojenská převaha protivníka. Ani představitelé scholastiky, jako např. Aegidius Romanus, nemohli plně použít platonské koncepce milice. Aegidius odmítá vůbec myšlenku, že by rozhodující složkou ve státě měla být nějaká vrstva čistých válečníků,²⁷ ba naopak považuje i řemeslníky za schopné vykonávat vojenskou službu,

ačkoli neopomine zdůraznit i některé jejich negativní kvality (např. tělesné, jako korpulentnost apod.).²⁸ Tak se prakticky i zde narušuje představa o trojím lidu.

Je nepopiratelné, že na ideologii vrcholné scholastiky měly vliv názory Vegetiovy. Je to pochopitelné, uvědomíme-li si, že Vegetius koncipoval své názory pod dojmem katastrofálních porážek pozdního Říma, kdy sám viděl jakési východisko z krize, přijme-li se do milice i venkovské obyvatelstvo.²⁹

Pro ideologii vrcholné scholastiky bylo příznačné, že se z Vegetia nepřijímaly myšlenky, jež by dokumentovaly převahu venkova nad městem, nýbrž spíše některé podněty k výcviku milice (např. pravidelná cvičení apod.).

Poněkud jiná byla situace u humanistů. Sdíleli odpor k žoldněrským vojskům s antickým autory a kladně oceňovali úlohu milice v minulosti. Jako doklad možno uvést Petrarca, který ve vítězství Scipiona u Zamy viděl především vítězství miličního systému. Jinak ani Petrarca nevyklučoval, že i za císařství mohlo být dosaženo velkých vojenských úspěchů, a v pozdějším období svého života se dokonce i negativně stavěl k milici. Zde se na něm negativně projevuje vliv postoje, který zaujal k politice Viscontů. Ovšem na druhé straně se setkáváme i v pozdních Petrarcových spisech s řadou negativních zmínek o žoldněřích, v nichž spisovatel vidí tlupy vrahů.

Na obdobnou relativizaci myšlenky milice narážíme i u dalšího humanisty Salutatiho. Po povstání Ciompi se klonil Salutati k myšlence, že i žoldněrská vojska mohou být užitečná pro popolo grasso, že při povstání Ciompi se ukázaly základní nedostatky milice. Místo aby bojovala proti lidovému hnutí, rozložila se vnitřně.

S kladným oceněním milice setkáváme se pouze u oněch humanistů, kteří stáli na pozicích středního měšťanstva. Nejzřetelněji vystupuje tato skutečnost do popředí v díle L. Brunioho. Bruni chápal milici v souvislosti s celým ústavním vývojem italských městských států, především s vývojem Florencie. Ve svých názorech na florentskou ústavu zastával zásadu nutnosti ústavy smíšené, jež by umožnila uplatnění jak „lidu“, tak i grandům. Chtěl, aby se zásada smíšené ústavy uplatňovala např. při volbě priorů, někteří z nich měli být zvoleni malými, jiní velkými gildami. Dále i v rovnováze sil mezi kolegií a lidovým shromážděním. Bruni ovšem nepopírá, že ve florentských dějinách mohla být tato rovnováha narušena, že někdy ovládli situaci optimáti, jindy strana popolo. Celkově se však Brunimu zdá, že vzor florentské ústavy dotvrzuje koncepcí hlášanou Aristotelem. Ústava měla zaručit i ozbrojeným občanům aktivní účast při obraně vlasti. Tím byl vlastně podepřen její demokratický charakter. Bruni tvrdí o tehdejší ústavě, že je ovlivňována nepříznivě i častým použitím námezdních vojsk. Naopak síla Florencie, síla florentského lidu (robur populi) vyvěrá především ze zásady miličního zřízení.

Brunioho pojetí milice je pak vysloveně třídní. Připouští, aby v případě nutnosti do ní byli zahrnuti i řemeslníci.

Přitom musíme mít na zřeteli skutečnost, že Bruni měl stejně negativní poměr k povstání Ciompi jako k politice širokých lidových mas vůbec, že však na druhé straně dovedl podat i zásadní kritiku obchodníků, jimž vytýkal převahu soukromých zájmů nad zájmy státními. Bruni vůbec velmi často kritizoval ostře prodejnost úřadů a obchodníky doporučoval do státních úřadů pouze za předpokladu, že rezignují na své povolání apod.^{30a}

Bruni představoval extrémní případ humanisty, který nepřekročil v podstatě rámeček názorů středního měšťanstva. Viděl v současném státě jakousi obdobu státu antického, který by spravedlivě rozděloval povinnosti a břemena, státu, jehož funkce si rekonstruoval na základě četby Livia a Plinia.

Machiavelli vykazuje nepochybně nejvíce shod s Brunim, a to na místech, kde dokazuje spojitost vývoje vojenského zřízení se zřízením státně politickým. Tak si lze vysvětlit, proč vyslovuje tolik naivních názorů o vojenskotechnické stránce válečného umění, které se později staly terčem oprávněné kritiky pozdějších vojenských historiků.^{30b} Kritizuje a dokonce opravuje i antické autory na místech, kde kladli důraz na technickou stránku vojenského umění.

Od antických autorů — hlavně římských historiků — přejal Machiavelli názor, že se milice může uplatnit především v republikánské formě vlády. Jedině tato vláda prý umožňuje, aby se i ve vojenství projevil mnohem větší počet schopnějších lidí než v monarchiích, jednak aby se prosadila „virtù“.

Naopak v monarchiích si nelze milici dobře představit, neboť pro monarchy samy je vždy krajně nebezpečné spoléhat se na lidová vojska. Mimoto v monarchiích hrozí neustále nebezpečí, že vojenský prvek bude jednoznačně nadřazen prvku politickému. V monarchii je představitel státu především velitelem vojenských sil a pak teprve politikem. Jinými slovy, jediné republika vylučuje zneužití armády; republikánská ústava zamezuje uplatnění žoldněřských vojsk.³¹

Žoldněřská vojska činí pozici panovníkovu neobyčejně vratkou. Machiavelli uvádí řadu případů z dějin, kdy žoldněřská armáda usurpovala vedoucí místa ve státě a negativně ovlivnila stát politicky. Na druhé straně čelí různým argumentům oponentů milice, vystupuje např. proti názoru, že ozbrojení širších mas lidu může vést k vnitřním rozporům ve státě. Konstatuje výslovně, že zbraně propůjčené občanům podle ústavního zákona nebyly nikdy státu na škodu,³² neboť lid jimi mohl zaručovat svobodu a dokonce i delší trvání ústavy. Jako pozitivní doklad pro toto své tvrzení uvádí Machiavelli Řím a Spartu.

Machiavelliho celkové názory na úlohu milice jsou konkretizovány i v pojetí způsobu vojenského výcviku.³³ Machiavelli uvažoval o vojenské službě jako o jakémsi doplňku denního zaměstnání, byl nepřitelem každodenního stálého vojenského výcviku. Chtěl, aby se občané vojensky cvičili jen po nedělích a svátcích, stavěl se ostře i proti existenci samostatného důstojnického sboru, který by stál nad občanským životem.

To je v jádru přehled Machiavelliho názorů na milici. Vše je v nich ovšem podloženo i antickou tradicí. Řekněme však hned, že jde o antickou tradici značně uzpůsobenou ideovému záměru. Machiavelli po svém uplatňuje faktografickou základnu, někde vede dokonce nesprávné paralely, které prakticky neodpovídaly skutečnosti.³⁴ (Sr. např. paralelu mezi makedonskou falangou a soudobou florentskou ordinanza.)

Hlavní zdroj poučení o milici čerpá Machiavelli z římských dějin. Obráceně by se dalo říci, že za jedno z hlavních kritérií pro posouzení vnitřních dějin státu považuje římský vojenský systém, na jehož základě podává jakousi periodizaci dějin římské společnosti. Období, v němž prakticky převládá miliční systém, se mu kryje s římskou republikou.³⁵ Období, kdy došlo k vytvoření stálých vojsk, spadá mu vjedno s počátkem císařství. A konečně období úpadku římského státu je charakterizováno najímáním žoldněřů.³⁶

Je pochopitelné, že autor, který považoval za největší neštěstí státu to, že počal používat žoldněřských vojsk, musil zákonitě posuzovat toto období římského impéria naprosto negativně.³⁷ Machiavelliho nejvíce zajímá období republikánské, v němž vidí ztělesnění i kladů lidových vojsk,³⁸ zdůrazňuje časté změny v samém složení vojsk a vysoce oceňuje, že Římané byli po patnácti letech vždy schopni

přestavět kádrově legie, a tak byli s to zabránit přeměně dobrovolné vojenské služby v službu profesionální. Na římské republice chválí Machiavelli, že kladla takový důraz na vojenský výcvik mládeže.

Machiavelliho názory na milici ukazují, jak tvůrčím způsobem bylo možno recipovat zkušenosti římských dějin a představy antických autorů a zdůvodňovat jimi republikánské ideje současné doby. Je zřejmé, že recepce antiky u Machiavelliho nebyla náhodná. Uskutečnila se pod určitým aspektem, z hlediska zájmů, jež můžeme po všem, co bylo řečeno, označit jako zájmy popolo.